

Kamusal Tuvaletlerde Kullanıcı Deneyimini Anlamak: Bir Araştırma Yöntemi Olarak Kültür Sondaları

Zehra Sözbir Köylü
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Güzel Sanatlar Fakültesi, Seramik ve Cam Tasarımı Bölümü

Alpay Er
Özyeğin Üniversitesi
Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Endüstri Ürünleri Tasarımı Bölümü

1. Giriş

Gündelik yaşamın vazgeçilmez bir ögesi olan kamusal tuvaletlerin ve burada kullanılan ürünlerin koşulları bu tesisleri sürekli kullananların yaşam kalitelerini belirgin ölçüde etkilemektedir. Kamusal tuvaletler ve konut tuvaletlerinde yer alan ürünler ve bu ürünlerin hizmet ettiği işlevler aynıdır. Buna rağmen kullanıcılar kamusal tuvaletlerde yer alan ürünlere konut tuvaletlerindeki ürünlerden farklı şekilde yaklaşmakta ve kirlilik ile başa çıkmak adına farklı kullanım biçimleri geliştirmektedir. Konut banyolarındaki ürünlere, toplumun diğer bireyleri ile paylaşılması söz konusu olduğunda farklı anlamlar yüklenmesi ve farklı yaklaşılması çalışmanın başlangıç noktasını oluşturmaktadır.

Barcan kamusal tuvaletleri “kültürel olarak kirli” olarak tanımlamakta ve memnuniyetsizlik, iğrenme, endişe ve hatta korku ile lanetlenmiş muğlak mekanlar olduğunu belirtmektedir. Barcan’a göre “tuvaletler gibi kültürel olarak kirli mekanlar; mimarlar, tasarımcılar, planlamacılar ve düzenleyiciler için bir probleme ve ikileme ev sahipliği yapmaktadır çünkü barındırdıkları belirsizlikler için uygun tek bir tasarım yapmak imkansız değilse de zordur” (2010, 25).

Çalışmada, kullanıcının kamusal tuvalet deneyimine odaklanılarak temiz-kirli algısı ve ürün kullanımı arasındaki ilişki incelenirken, kültür sondalarının¹ kamusal tuvaletlerde bir araştırma yöntemi olarak kullanılabilirliğini de ortaya koymak hedeflenmektedir. Kamusal tuvaletler ile ilgili gerçekleştirilmiş araştırmaların büyük çoğunluğu şehircilik, kültürel coğrafya, antropoloji, sosyoloji, cinsiyet araştırmaları alanlarında yoğunlaşmakta; konuyu ürün tasarımı ve kullanıcı perspektifinden ortaya koyan çalışmaların, özellikle de saha çalışmalarının azlığı dikkati çekmektedir (Gerhenson ve Penner 2009, 11). Bu alanda yapılacak çalışmanın, kullanıcıyı yalnızca antropometrik verileri çerçevesinde araştırmaya dahil etmenin ötesinde, tuvaleti gündelik yaşam pratiğinin gerçekleştirilmesinde vazgeçilmez rolü olan kültürel bir nesne olarak değerlendirerek tasarım araştırmalarına ve pratiğine de katkıda bulunması beklenmektedir.

2. Temizlik ve Kirlilik

2.1. Tarih Boyunca Temizlik Kavramı ve Uygulamaları

Antik çağlardan bu yana temizlikle ilgili düşünceler ve uygulamalar incelendiğinde bunların hastalığın sebeplerine dair inanışlar ve insan bedeni ile ilgili fikirler

Öz
Gündelik yaşamın önemli bir parçası olan kamusal tuvaletlerin koşulları bu tesisleri sürekli kullananların yaşam kalitelerini belirgin ölçüde etkilemektedir. Kullanıcılar kamusal tuvaletlerde yer alan ürünlere konut tuvaletlerindeki ürünlerden farklı yaklaşmakta ve kir ile başa çıkmak adına farklı kullanım biçimleri geliştirmektedir. Çalışmanın amacı kullanıcının kamusal tuvaletlerde temiz-kirli algısı ve ürün kullanımı arasındaki bu ilişkiyi inceleyen, kültür sondalarının bu mahrem ve hassas ortamda araştırma yöntemi olarak kullanılabilirliğini de ortaya koymaktır. Tuvaleti gündelik yaşam pratiğinin gerçekleştirilmesinde vazgeçilmez rolü olan kültürel bir nesne olarak değerlendiren çalışmanın, kullandığı yöntem ve benimsediği yaklaşım ile tasarım araştırmalarına ve pratiğine de katkıda bulunması beklenmektedir.

Abstract

Public toilets have an important part in everyday life. Conditions of these facilities dramatically affect the quality of life of the users. Their approach to public toilets is different from domestic bathrooms and they develop different ways of use in order to deal with the dirtiness. While focusing on the relationship between the perception of cleanliness and product use in public toilets with a qualitative approach, this study aims considering the usability of cultural probes as a research method in such a sensitive and private research setting. Considering public toilets as an indispensable part of daily life, the study is expected to contribute to design research and practice both in terms of approach and methodology.

Anahtar Kelimeler:

Ürün Tasarımı, Temizlik, Kamusal Tuvaletler, Kültür Sondaları

Keywords:

Design, Cleanliness, Public Toilets, Cultural Probes

¹ Yöntemin orijinal dildeki adı “cultural probes” olup metinde Türkçe karşılığı olarak “kültür sondaları” ifadesi kullanılmıştır.

çerçevesinde şekillendiği görülmektedir. Bu uygulama ve düşünce biçimlerinin bir çoğu bugün geçerliğini yitirse de bazılarının günümüz yaşam pratiklerinde izleri hala mevcuttur. Bu nedenle bu çalışmada temizlik kavramının ve uygulamalarının tarihini başlayıp biten bir öykü olarak ele almaktansa, farklı zaman dilimlerinde temizliğe dair öne çıkan düşünce biçimleri ve bunların günlük yaşam pratiklerinde nasıl yer aldığına yer verilmiştir.

Temizliğin tarihi araştırıldığında yazılı kaynakların Amerika ve Batı Avrupa üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Günümüzde kullanılan banyo gereçlerinin büyük kısmı da batılı toplumların temizlik anlayışı ve atıklar ile başa çıkma yöntemlerini yansıtmaktadır. Temizlik kavramı ve uygulamalarının batılı toplumlardaki tarihini incelemek, hem bu ürünlerin nasıl ortaya çıktığını ve temizliğe dair uygulamalarda nasıl yer bulduğunu, hem de günümüzdeki temizlik uygulamaları ve algısının nasıl oluştuğunu anlamak açısından önemlidir.

Bugün birçok farklı dilde yer alan ve güncel sözlük anlamı “sağlığı koruma bilimi, sağlığa zarar verecek ortamlardan korunmak için yapılacak uygulamalar ve alınan temizlik önlemlerinin tümü” olan ‘hijyen’ sözcüğünün kökeni Antik Yunan’a dayanmaktadır. Hem Antik Yunan’da hem de Roma’da su büyük anlam ifade etmektedir ve toplumsal ilerleme ve refahın bir göstergesi olan su yapılarında büyük bir mühendislik örneği sergilenmektedir. Su kanalları ve kanalizasyon sistemleriyle ünlü Antik Roma’da hamamlar ve ‘latrina’ adı verilen kamusal tuvaletler de bu teknolojinin bir parçasını oluşturmaktadır. Doğal bir ihtiyaca cevap vermenin ötesinde, sosyalleşmek için bir araya gelinen bu mekanlarda tuvalet ihtiyacı yana sıralanmış oturaklarda giderilmekte ve sonrasında kişisel temizlik ‘xylospongium’ adı verilen ve bir sopanın ucuna bağlanmış ıslak süngerden oluşan bir gereç ile yapılmaktadır (Wiplinger 2010).

Geç antik dönemde Hristiyanlık ile birlikte etkili olmaya başlayan çilecilik²

dalgası Ortaçağ Avrupa’sının temizlik algısı ve uygulamalarındaki değişimin en önemli tetikleyicisi olmuştur (Smith 2007, 126). Kilise kişisel temizliği ve yıkanmayı desteklese de hamamlar dünyevi zevkler, fuhuş ve çıplak bedenler ile özdeşleştirildiğinden kabul görmemiştir. Hamamların salgın hastalıklara ev sahipliği yaptığı, suyun gözeneklerden sızarak vücut denge-sini bozduğu ve vücudu salgın hastalıklara karşı savunmasız hale getirdiği inancı ile birlikte Avrupa’daki hamamlar birbiri ardına kapanmış ve temizlik uygulamalarında dramatik bir değişiklik meydana gelmiştir (Vigarello 1996; Smith 2007).

Ortaçağ temizlik anlayışı görüne odaklanmaktadır. Vücudun tamamını yıkamak yerine el ve yüzün yıkanması, vücudun görünen kısımlarının temiz olması, iyi giyinmek ve haşerelerin yol açtığı kaşıntıyı ulu orta gidermemek yeterlidir (Vigarello 1996). Adeta ikinci bir deri görevi gören çamaşırların yenilenmesi ile haşere ve kirin büyük bölümü vücuttan uzaklaştırılıp kontrol altında tutulabilmiştir. El ve yüzün görünümü dışında, yaka ve manşetlerin beyazlığı temizliğin en büyük göstergelerinden birisi olarak kabul edilmiştir. Vigarello’ya göre dış görünüşle bu denli meşgul olan bir toplum için temiz çamaşırlar aynı zamanda saygınlık ve sosyal sınıfın da göstergesidir (1996).

Kökeni Antik Yunan’a uzanan miyasmalar teorisi³ özellikle 17. ve 18. yüzyıl temizlik anlayışı ve uygulamalarına yön vermiştir. Hastalıkları kötü hava ve kokular ile özdeşleştiren bu teorinin hakim olduğu dönemde koku miyasmanın maddeleşmiş biçimi halini almış ve mezarlıklardan, lağım çukurlarından ve mezbahalardan yayılan kokulara karşı savaş açılarak bu konuda çeşitli stratejiler geliştirilmiştir (Corbin, 2007). Özellikle 1830lar’da meydana gelen kolera salgınından sonra tüm Avrupa’da hijyen hareketi hız kazanmıştır. Günümüz kanalizasyon sistemleri ve banyo gereçlerinin bugünkü halini alması ve yaygınlaşmasında da bu hijyen hareketi önemli rol oynamaktadır.

Patlak veren salgınlar ile miyasmalar, koku ve hastalıklar arasında kurulan ilişki

² Tinsel benliği yüceltmek için bedensel zevklerden ve yaşamın maddi hazlarından isteyerek vazgeçme.

³ Hastalıkları kötü hava ve kokular ile özdeşleştiren teori. Yunanca bir kelime olan ‘miyasma’ şüreme sonucu topraktan yayılan zehirli ve hastalık yapıcı hava anlamına gelmektedir.

bu hijyen hareketinde büyük rol oynasa da 18. yüzyılda Avrupa'nın sosyal yapısındaki değişimin etkisi de göz ardı edilmemelidir. Tahammül sınırı hem kokuya karşı hem de bu kokunun kaynağı olarak görülen aşağı tabakaya karşı azalmıştır. İşçi sınıfının yaşam koşulları hem hijyenik hem de ahlaki bir endişe kaynağı haline gelmiş; bunları iyileştirmek ve düzene sokmak adına politikalar geliştirilmiştir (Elias 2011; Corbin 2007; Vigarello 1996). "En fazla kaygı uyandıran çevrelere temizlik normları oluşturmak adına müdahalelerde bulunulmuş, okullar, mahkûmların hücreleri, hastaneler ve kırsal temizlik stratejilerinin denendiği laboratuvarlara dönüşmüştür" (Corbin 2007, 100). Temizlik ahlaklaştırılmış, "fakirin temizliği kendi kontrolünden alınarak, toplumsal düzen ve ahlakın güvencesi haline gelmiştir" (Vigarello, 1996 258).

Miyasmalar teorisi bulaşıcı hastalıkları açıklamada yetersiz kalsa da çevre sağlığı üzerinde önemli bir etki bırakmıştır (Melosi 2008). 19. yüzyıla gelindiğinde ise çevre sağlığı çalışmalarının hastalığa karşı temel silah olduğu fikri kaybolmaya başlamış ve temelleri 17. yüzyılda atılan bakteriyoloji ağırlık kazanmıştır. Hastalık yapıcı mikroorganizmalar teorisi Lister, Pasteur ve Koch'un çalışmalarıyla bilimsel bir gerçek olarak tamamen yerleşmiş ve tüm dünyanın hastalıklara bakışı ve temizlik anlayışı değişmiştir. Bu teori ile birlikte hastalık yapan mikroorganizmaların koku ve hava ile doğrudan ilişkilendirilemeyeceği ortaya çıkmıştır. Toplumda kabul görmeye başlayan teori insanların temizlik ve kirlenme algıları için yeni bir zemin hazırlayarak bunları bilimsel temellere dayandırmıştır. Temiz görünen nesnelere aslında hastalık taşıyabileceği gibi, kirin de zararsız olabileceğinin keşfi ile birlikte temizlik ve tanrısallık arasındaki ahlaki bağ zayıflamış (Tomes 1998), hastalık ve ölüme karşı içgüdüsel yaklaşımların yerini bilimsel üstünlüğün almasında bir dönüm noktası yaşanmıştır (Barnes 2006).

Özellikle Amerika'da hastalık yapıcı mikroorganizmalar teorisinin toplum tarafın-

dan benimsenmesi firmaların mikropların korkunçluğunu anlatmak için düzenlediği reklam kampanyaları ve mikroplara karşı savaşın Amerikan politik kültürünün bir parçası haline gelmesiyle hız kazanmıştır (Hoy 1995). Bu yeni inanış toplumun günlük yaşamını değiştirmiş ve nesnelere dünyasını adeta baştan yaratmıştır (Tomes 1998). Özellikle 1900ler'in başından itibaren mobilya ve diğer ev gereçlerinin tasarımında temizlik belirleyici rol oynamaya başlamıştır. Kalın kumaşlar, oymalar ve detaylı süslemeler mikropların üremesi için elverişli alanlar yarattığı gerekçesi ile terk edilmiş, pürüzsüz yüzeyli ve yuvarlatılmış köşeli formlar yaygınlaşmıştır (Forty 1986). Banyolar mikroplarla savaşmada büyük önem kazanmış ve buradaki yüksek hijyen standartları tasarıma da yansımıştır. Lupton ve Miller, banyonun bir laboratuvara dönüştüğünü belirtmiş ve temizlik odaklı yeni estetik algısıyla birlikte banyoların da değiştiğini dile getirmiştir (1996). Kumaşlar, halılar ve oymalı mobilyalarla süslenmiş banyolar terk edilmiş ve modern banyolar dönemin hijyen teorilerini yansıtan beyaz, kolay temizlenebilir parlak sırlı gereçler takımına dönüşmüştür (Lupton ve Miller 1996).

Tarih boyu nesnelere temizlik ile ilgili anlamlar ve görevler yüklenmiş ve nesnelere temizlikle ilgili uygulamalara aracılık ettiği gibi standartların yerleşmesine ve yeniden oluşmasına katkıda bulunmuştur. Temizlik için tasarlanan ürünler onları kullananların bilgi ve becerilerine yön vererek, uygulamaların anlam kazandığı fiziki ve sosyal çevreyi yaratmış ve kendi standartlarını yerleştirmiştir. Temizliğe dair fikirler ürünlerde vücut bulmuş, toplumda kabul görür ve içselleştirilirken maddi kültürü de yeniden biçimlendirmiştir.

2.2. Türkiye'de Temizlik Kavramı, Uygulamaları ve Kamusal Tuvaletler

Türkiye'de temizlik alışkanlıkları ve uygulamalarının tarihi incelendiğinde batılı toplumlara göre çok farklı bir süreçten geçtiği görülmektedir. Batılı toplumlarda günümüz temizlik kavramı ve uygulama-

larının şekillenmesindeki dönüm noktası çok sayıda nüfusun kaybına yol açan salgınlar ve hastalık yapıcı mikroorganizmalar teorisi ile birlikte gerçekleşmiştir. Türk toplumunun temizlik alışkanlıkları ve uygulamaları ise temizliğin inancın gereği olduğunu ortaya koyan İslam dini, Orta Asya toplumlarından kalan inanış ve uygulamalar ile Anadolu ve Ortadoğu coğrafyasında var olmuş medeniyetlerin bıraktığı izler çerçevesinde şekillenmiştir. Tanzimat döneminde başlayan batılılaşma ve modernleşme hareketlerinin bir sonucu olarak batılı yaşam biçimiyle tanışan toplum, batılı temizlik ve banyo gereçleriyle birlikte batılı temizlik anlayışını da benimsemiş ve ortaya batılı toplumlardan oldukça farklı, benzersiz bir temizlik kültürü çıkmıştır.

Orta Asya Türk topluluklarında suyun kutsal bir anlamı olduğu ve suyu kirletmek için çaba sarf edildiği bilinmektedir. Bu sebeple çamaşır yıkamak, beden temizliği için suya girmek söz konusu değildir. Ancak kutsallıkla ilgili ritüellerde yıkanılmaktadır ki buradaki amaç da temizlikten çok bereket ve doğurganlık için yapılan ayinlerdir. (Göka 2010; Kıyak 2013) Türklerde temizlik için su kullanımı İslam uygarlığının bir ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. İslamiyet'ten önce Orta Doğu'nun dinlerinde var olan arınma ve temizlenme alışkanlıkları İslam'la birlikte günlük yaşam boyutuna geçmiştir. "İslamiyet, beden su ile temizlenmesini şart koşmuş, beden temizliğine sıralamalar ve kurallar getirmiş ve bunun gerekçelerini bildirmiştir. Temizlenmeyi gerektiren sebepler kadar, vücut yüzeyinin hangi sıra ile yıkanacağı, bu işlemin hangi durumlarda yineleneceği de en ince ayrıntısına dek bildirilmiştir." (Yentürk 2010, 95) İslamiyet'e göre beden temizliğinin akar su ile gerçekleştirilmesi gerekmektedir (Fliche 2009, 49). Yıkanılan su içilebilecek ve yemek yapılabilecek kadar temiz olmalıdır (Yentürk 2010, 97). Banyo küveti içindeki durgun su temiz kabul edilmez ve yıkanma akan su altında veya su dökülerek gerçekleştirilir. Roma döneminde işlevi sosyalleşmek ve eğlence olan hamamlar

İslamiyet ile işlev değiştirmiş ve hamam düzenekleri de İslami kurallara göre yeniden şekillenmiştir. Bu nedenle Türk hamamlarında Roma Hamamlarından farklı olarak yıkanma havuzları ve yıkanma tekneleri yer almamakta, temizlik akan su ile yapılmaktadır (Yentürk 2010, 97; Apaydın Başa 2009, 209).

Selçuklulardan itibaren cami, külliye, medrese gibi mekânların kendi kanalizasyon ve temiz su tesisatı olan kamusal tuvaletleri olduğu görülmektedir. Osmanlı döneminde de özellikle cami yakınlarında 'edebhane' denilen ve maaşlı temizlik işçileri tarafından düzenli olarak temizlenen kamusal tuvaletler bulunmaktadır (Mazak 2011).

19. yüzyılda Tanzimat'la birlikte Osmanlı'da bir dizi reformlar yapılmış ve İstanbul bu modernizasyon ve batılılaşma hareketlerinin başlangıç noktasını oluşturmuştur. Batılı ve modern yaşamın bir gereği olarak şehircilik alanında gerçekleşen bir dizi reformla, kamusal alanda ortak kullanılan su evlere taşınmış, şehirli elitlerin apartmanlara taşınmasıyla birlikte ise batı stili banyo gereçleri kullanılmaya başlamıştır (Dinçkal 2008). Batıdan ithal edilen banyo gereçlerinin yaygınlaşması ile batılı hijyen ve konfor anlayışı da yerleşmeye başlamıştır. Batıya özgü klozetin, yani alafrağa tuvaletin kamusal alanda kullanımından ise ilk olarak 1913 yılında gerçekleştirilen, İstanbul'da kamusal tuvaletlerin inşasına dair bir sözleşmede rastlanmaktadır:

"Tuvalet Salonları Mukavelenamesi, 20 Aralık 1913, Altıncı Madde: Her bir tuvalet salonunun erkekler ve kadınlar kısmında, herkesin ayrıca ücrete tabi olmayarak elini yıkamak üzere bir çeşme; birer kuruş ücret alınan tuvalet için hareketli, iki küvetli ve aynalı lavabo ile dörder saç ve elbise fırçası, dört tarak ve tırnak takımı, bir defa kullanılıp kaynar su ile yıkanmak için kirli sepete atılmak üzere en az beş düzine havlu, tuvalet takımı olacaktır. İstanbul'da helaların hepsi alaturka biçiminde mermerden, Beyoğlu bölgesindeki salonların yarısı alaturka,

yarısı alafrağa ve diğerlerinin içinde birer tanesi alafrağa olacaktır. Alaturkaların hepsinde çömelmek itibarıyla sağ tarafta muslukları olacak ve bir kutu içerisinde temiz pamuk bulundurulacaktır.” (Mazak 2011, 135)

Yukarıda yer alan metin dönemin temizlik uygulamaları ve kamusal tuvalet kültürü hakkında birçok ipucunu içermektedir. Dönemin tuvalet nesnelere arasında ortak kullanıma tabi tırnak makası, saç fırçası ve tek kullanımlık havlu ile taharet sonrası kullanılmak üzere temiz pamuk bulunduğu görülmektedir. Alafrağa tuvaletlerin özellikle yabancıların yaşadığı semt olan Beyoğlu'nda kullanılması ise bu tuvaletlerin bilinip kullanılmakla birlikte henüz yaygınlaşmadığının göstergesidir.

Gürel, 1930lar'dan itibaren kendilerini modernizmin kültür elçisi olarak gören Cumhuriyet mimarlarının toplumu batılı yaşam biçimiyle tanıştırmayı bir misyon edindiğini, bu dönemde inşa edilen konutlarda banyo ve tuvaletin birleşerek klozetin bugünkü konumunu aldığını belirtmektedir (2008). Ne var ki 20. yüzyılın ilk yarısında bazıları için bu batılı ihtiyaç giderme biçimi kabul görmemiş ve hijyenik bulunmamıştır. Zamanla özellikle yüzyılın ikinci yarısından sonra batılı yaşam biçimi gibi batılı temizlik anlayışı da kabul görmüş, klozet şehirli, eğitilmiş ve elitler için vazgeçilmez bir unsurdur; geleneksel hela taşı modern olmayan, köylü ve aşağı tabaka ile özdeşleşmiştir (Gürel 2008).

Türk toplumunun bugünkü temizlik alışkanlıklarını edinmesi ve mevcut temizlik normlarının yerleşmesi batılı toplumlara göre çok farklı bir süreçten geçmiş ve kendi nesnelere dünyasını da oluşturmuştur. Türk toplumunun temizliğin maddi kültürüne yaptığı en önemli katkılardan biri klozete yapılan taharet musluğu uyarlamasıdır. İslamiyet'le birlikte yerleşen akan suyla temizlenme ve taharet alışkanlığı klozetlerin tasarımlarına da yansımıştır.⁴ Temizliğin maddi kültürünün en temel nesnelere birisi de bugün yerini tuvalet kağıdına

bırakmış olan taharet bezidir. 1970'lerin Türkiye'sinden panoramalar sunan Tunç, alafrağa tuvaletin yaygınlaşmadığı ve tuvalet kağıdının alt ve orta sınıfın ihtiyaç listesine henüz dahil olmadığı dönemlerden söz ederken, taharet bezini “dönemin pek de sevimli olmayan bir eşyası” olarak tanımlamaktadır: “Alaturka tuvaletlerde, tuvalet taşının yanındaki duvarda bir musluk, musluğun altında plastik bir maşrapa bulunur, arka köşeye iki çivi çakılıp ip gerilir, ipe taharet bezleri asılırdı. Her aile bireyinin kendine ait bir taharet bezi vardı, eve misafir geldiği zaman hemen ayrı bir taharet bezi ilave edilirdi. Hoş bir şey olmadığı biliniyor, ama çaresiz kullanılıyordu. Bu yüzden alafrağa tuvalet sevinçle karşılanmadıysa da, tuvalet kağıdı hızla yaygınlaştı.” (Tunç 2005, 294-295)

Esenbel (2002, 31-32), batı kültürünün kurallarının, Türk toplumu tarafından tıpkı Avrupa mobilyası gibi benimsenmiş olsa da içeriğinin, yerli dini değerler ve davranış fikirleri doğrultusunda, içsel olarak ayarlandığını ve bunun geri dönüşümü olmayan bir karışım, tek boyutlu bir eklektizm olduğunu belirtmektedir. Türk toplumu İslam dini, Orta Asya toplumlarından kalan inanış ve uygulamalar ile Anadolu ve Ortadoğu coğrafyasında var olmuş medeniyetlerin bıraktığı izleri Batılı hijyen anlayışı ile birleştirerek kendi modern temizlik anlayışını yaratmış ve kendine özgü tuvalet kullanımı ve temizlik pratikleri geliştirmiştir. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda, Türk toplumunun ortaya koyduğu kullanıcı profili böyle bir çalışmayı özgün kılan unsurlardan birisini oluşturmaktadır.

2.3. Temizlik Üzerine Sosyal Bilimsel Yaklaşımlar

Antropolog Mary Douglas'ın “Saflik ve Tehlike: Kirlilik ve tabu kavramlarının bir çözümlenmesi” (2005) isimli eserinde yer verdiği kirlilik ile ilgili teorileri, kirlilik ve tuvaletler ile ilgili çalışmalar yapan birçok araştırmacı için başlangıç noktası teşkil etmektedir. Douglas, antropolojik saha çalışmalarından elde ettiği veriler, günlük

⁴ Klozete taharet musluğu uyarlaması çalışmaları 1980 yılında Vitra tarafından gerçekleştirilmiştir. Marmara isimli ürün grubu klozete uyarlanan taharet musluğu nedeniyle 1981'de İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nin 98. Kuruluş Yılı ve Gelenekselleşen Osman Hamdi Sanat Ödülleri Yarışması'nda, Endüstri tasarımı alanında mansiyon ödülü almıştır (Eczacıbaşı Vitra).

yaşama dair kendi gözlemleri, farklı alanlardan çeşitli teoriler ve farklı kültürlerin kıyaslamalarından yola çıkarak kire sosyal ve kültürel sistemlerin bir kanıtı olarak yaklaşmaktadır. Aynı zamanda kir ve temizlik kavramlarının günlük yaşam ölçeğinde ele alınmasının önemini vurgulamış ve teorisini açıklarken ev içi alandan metaforlar kullanmıştır. Douglas kir diye bir şeyin olmadığına, bunun göreceli bir kavram olup belirli sınıflandırmalara dayandığına ve bu sınıflandırma sistemine uymayan şeyin kir olarak tanımlanabileceğine işaret etmektedir. Douglas'a göre kir anlayışı bakteriyolojiden soyutlandığında geriye "bir şeyin yanlış yerde bulunması" şeklindeki tanım kalmaktadır (Douglas 2005).

Elias ise temizlik ile ilgili fikirlerin ve belirli temizlik uygulamalarının yerleşerek günümüz standartlarının oluşmasını toplumsal yapılanma ile ilişkilendirmektedir (2011). Yaygın temizlik uygulamaları ve kabul edilmiş belirli standartlar, içselleştirilmiş özdenetim ile sağlanan toplum düzeninin göstergesidir (Elias 2011, Shove 2003).

Vigarello da Elias'ın "uygarlaşma süreci" ifadesini kullanmakta, banyonun günlük bir uygulama olmasının ve vücut bakımına verilen önemin artmasının bu sürecin bir parçası olduğunu ifade etmektedir. Vigarello temizlik uygulamalarındaki değişimleri sosyal yapılanma ve sınıflar arasındaki dinamikler çerçevesinde değerlendirmiş ve temizliğin üst sınıftan alt sınıfa kontrol altında tutma gereği haline geldiğini belirtmiştir (1996).

Çalışmalarında Elias, Douglas ve Bourdieu'dan yola çıkan Inglis (2002), Elias'ın uygarlaşma şemasını baz alarak kirin temel etnografisine katkıda bulunmuştur. Kir, düzensizlik ve tehlike proletarya ile; hijyen, düzen ve güvenilirlik ise burjuva ile özdeşleştirilmektedir. Inglis'e göre tıpkı temizlik gibi, tuvalet ve dışkı da sosyal sınıf ayrımının bir enstrümanı ve güçlü olanın alt sınıf üzerinde hakimiyet kurma aracıdır (Inglis ve Holmes 2000; Inglis 2002).

Shove'a göre temizlik kavramı, temizlik normları ve uygulamaları, toplumun sosyal yapılanması, kültürel ve dini şartlanmalar tarafından şekillendirildiği gibi, bilim ve teknolojiye gelişmeler ile kullanılan ürün ve gereçler tarafından da belirlenmektedir (2003, 83-85). Belirli temizlik normlarının oluşmasında toplumsal değişim esas olsa da gelişen teknoloji ve ürünler bu normların güçlü bir şekilde yerleşmesi, yaygınlaşması ve sürekli yeniden üretilmesine aracılık etmektedir.

3. Yöntem

Yıldırım ve Şimşek nitel araştırmayı "algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma" olarak tanımlamaktadır (2008, 39). Scott ve Garner (2013), nitel araştırmanın en temel prensiplerinden birisinin, araştırmaya katılan bireylerin yalnızca fikir ve davranışlarını kaydetmek yerine deneyimlerini anlamayı hedeflemek olduğunu belirtmiştir. Araştırmaya katılan kullanıcıların kamusal tuvaletlerdeki deneyimini, temizlik algısını ve kir ile başa çıkmak adına geliştirdikleri farklı kullanım biçimlerini anlayabilmek bütüncül bir yaklaşım ile ayrıntılı ve derinlemesine bir inceleme gerektirmektedir. Çalışmada Türk toplumunun tuvalet kullanımına dair genellenebilir istatistiksel sonuçlar elde etmek yerine önceden keşfedilememiş bu alanda araştırmaya katılan bireylerin algılarını ve bakış açılarını ortaya koymak hedeflenmektedir. Bu nedenle çalışmada nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiştir. Nitel araştırma yaklaşımının nicel araştırma yaklaşımıyla elde edilemeyecek bir derinlik ve bakış açısı sağlayacağı düşünülmektedir. Nitel araştırma yöntemleri ile elde edilen verilerin ayrıntılı ve derinlemesine olması çok sayıda bireyin araştırmaya dahil edilebilmesi zorlaştırmaktadır (Yıldırım ve Şimşek 2008, 45). Bu nedenle araştırma sınırlı sayıda kullanıcı ile gerçekleştirilerek araştırmaya katılan bireylerin kamusal tuvaletlerdeki temizlik algısı ve ürün kullanımına dair daha detaylı, betimsel ve gerçekçi bir resim sunmak hedeflenmiştir.

Banyo ve tuvalet tasarımı ile ilgili yapılan çalışmaların içinde en öne çıkan kuşkusuz Alexander Kira'nın "The Bathroom" (1976) adlı eseridir. Kira, tuvalet ve banyo tasarımını sadece ergonomi prensiplerine göre ele almamış, aynı zamanda psikolojik, sosyolojik ve kültürel bir bakış açısıyla yeniden değerlendirmiştir. Kira tuvalet ve banyo mekanlarında tüm tesisi tek bir birim olarak ele alan bir yaklaşım geliştirirken zorunlu olduğunu aksi taktirde temel ilişkilerin ve tamamlayıcı unsurların göz ardı edilebileceğini belirtmiştir (Kira 1979). Buradan da hareketle, çalışmada tek bir ürünün ele alınmasından tüm tuvalet mekanını; ürünler, kanalizasyon, mimari, kullanıcılar ve etkileşimlerden oluşan bir sistem olarak değerlendirmek hedeflemiştir. Bu nedenle kamusal tuvaletlerde bulunan tek bir ürün ve tek bir eylem yerine buradaki kullanıcı deneyiminin tamamına odaklanılmış, mekan ve ürünler bir bütün olarak ele almıştır.

Araştırma 26-35 yaş aralığında 6 kadın ve 6 erkek kullanıcı ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada yer alan kullanıcılar yüksek eğitim düzeyine sahip özel sektör ve kamu çalışanlarından oluşmaktadır. Günün büyük kısmını ev dışında geçiren kullanıcılar, şehir yaşamının içinde aktif olarak yer almakta ve günde en az bir kez kamusal tuvaletleri kullanmaktadır. Kullanıcıların yüksek eğitim düzeyine sahip olmaları ve günlük yaşamlarında farklı standartlara sahip tuvaletleri deneyimlemeleri kamusal tuvaletlere yönelik beklenti düzeylerini arttırmaktadır. Aynı zamanda kamusal tuvaletleri sıkça kullanmaları nedeniyle bu kullanıcıların kirlilik ile başa çıkmak adına kendilerine özgü yöntem ve kullanım biçimleri de geliştireceği düşünülmüştür. Çalışmanın odağı temizlik algısı ve ürün kullanım biçimleri olduğundan araştırmaya katılacak kullanıcıların temizlik konusunda standartları yüksek ve kamusal tuvalet kullanımını konusunda deneyimli bireyler olması tercih edilmiştir.

3.1. Kültür Sondaları

Kamusal tuvaletler ile ilgili yapılan araştırmanın hassasiyet gerektiren ve mahremiyet içeren konusu, yöntem ve yaklaşım

açısından birçok zorluğu da beraberinde getirmektedir. Kamusal tuvaletlerde kullanıcı deneyimine ve kullanım biçimlerine odaklanan çalışmada mahremiyet olgusu nedeniyle kullanılacak yöntemler sınırlıdır. Bireylerin kendilerine dair belki de en mahrem detayları paylaştığı araştırmada, araştırmacı ve kullanıcılar arasında diyalog oluşturabilmek için duyarlı bir yaklaşım ve yaratıcı yöntemler geliştirmek zorunlu olmuştur. Bu nedenle kullanıcıların kendi deneyimlerini gözlemlediği, kaydını tuttuğu ve bu deneyimlerin yarı yapılandırılmış görüşmeler ile derinlemesine irdelendiği 'kültür sondaları' araştırma yöntemi olarak tercih edilmiştir.

Kültür sondaları bir kullanıcı odaklı tasarım araştırmaları yöntemi olup, esas olarak tasarım uygulamalarında kullanılmak üzere geliştirilmiştir. 1990lar'ın sonlarında, Gaver ve meslektaşları tarafından geliştirilen yöntemin amacı araştırmaya katılan bireyler ve araştırmacı arasındaki coğrafi ve kültürel farklılıkların üstesinden gelerek, katılımcılar ve araştırmacılar arasında diyalog geliştirmektir. Gaver ve meslektaşları tarafından gerçekleştirilen çalışmada öncelikli hedef objektif bir bakış açısıyla veri toplamak yerine tasarımın ilk aşamalarındaki belirsizlikleri ortadan kaldıracak ve yaratıcılığı destekleyecek bilgiler elde etmektir. (Gaver vd. 1999).

Kültür sondaları, kullanıcılara dağıtılan ve içeriği araştırmanın konusuna göre değişen paketler yardımıyla öznelerin kendi kullandıklarının kaydını tutması, deneyim ve fikirlerini paylaşması prensibine dayanmaktadır. Sunulan paketler buna yönelik tasarlanarak, katılımcılara kendi kültürel bağlamları içinde yaratıcılığı destekleyecek görevler vermektedir. Paketler; kartpostallar, günlük, albüm, fotoğraf makinası, haritalar olmak üzere farklı materyaller içerebilmekte; verilen görevler ise tutulan basit kayıtlardan, çeşitli soru ve aktivitelere kadar farklılık gösterebilmektedir.

Bu yöntemde veri toplanırken kullanıcı aktif rol oynamaktadır ve yaklaşım bakımından etnografi ile benzer özellikler

göstermektedir (Sanders 2002). Kültür sondaları esasen etnografide kullanılan bir yöntem olan günlük tutma ile aynı prensibe dayanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında gözlem yönteminde olduğu gibi yalnızca bir durumla ilgili değil, öznenin karşılaştığı birden çok durumla ilgili, yine özne perspektifinden veri sağladığı için daha güvenilir ve geçerli sonuçlara ulaşılmasını da mümkün kılmaktadır (DeLongis vd. 1992). Günlük tutma yönteminden farklı olarak kültür sondalarında, kullanıcıların çalışmaya katılımını arttırmaya ve gerekli kayıtları kolayca tutabilmelerine yönelik olarak tasarlanmış paketler dağıtılmaktadır.

Asıl kullanım alanı kullanıcı odaklı tasarım uygulamaları olan bu yöntem, tasarımın başlangıç aşamasında kullanıcı hakkında fikir edinilmesini ya da kullanıcının tasarıma yaratıcı katkıda bulunmasını sağlamakla birlikte araştırmalarda veri toplama yöntemi olarak kullanıldığı çalışmalar da mevcuttur. (Mattelmaki 2008). Kültür sondaları araştırmacının ortamda bulunmasının özneye olan etkisini de en aza indirmek için, bu nedenle de özellikle ev içi alanlar ve bakım evleri gibi duyarlılık gerektiren araştırma ortamlarında sıkça kullanılmaktadır (Bernhaupt vd., 2007; Crabtree vd. 2003; Mattelmaki 2008). Veri toplama yöntemi olarak tek başına kullanılmak yerine görüşme yöntemi ve diğer nitel araştırma yöntemleriyle bir arada kullanılması tercih edilmektedir (Graham vd. 2005; Hemmings vd. 2002; Crabtree vd. 2003).

3.2. Yöntemin Araştırmada Kullanılması

Yöntem çalışmada iki aşamalı olarak kullanılmıştır. İlk aşama dağıtılan paket yardımıyla kullanıcı deneyimine dair kayıtların toplanması, ikinci aşama ise yarı yapılandırılmış görüşmeler ile bu kayıtların üzerinden geçilerek, detaylı ve yapılandırılmış verinin elde edilmesidir.

Araştırma ortamında gözlem yapmak olanaksız olduğundan kültür sondaları yönteminin; kullanıcıların kendi davranışlarını gözlemlemesini sağlayacağı (Mattelmaki 2008), ayrıca kullanıcının araştırmaya olan katılımını arttıracığı

ve kullanıcı-araştırmacı arasında bir diyalog gelişmesine yardımcı olacağı öngörülmüştür (Bernhaupt vd. 2007; Crabtree vd. 2003). Banyo ile tuvaletin bir sergi mekanı olarak kurgulanarak çeşitli veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı (Chamberlain ve Yoxall, 2012) veya laboratuvar ortamında banyo-tuvalet gereçleri ile ilgili kullanıcı deneylerinin gerçekleştirildiği (Panek ve diğ., 2003) yaklaşımlar mevcuttur. Araştırmanın odağı temizlik algısı olduğundan, çalışmanın ürünlerin yer aldığı bir laboratuvar ortamı ya da kurgulanmış bir mekanda gerçekleştirilmesindenense tesisata bağlı gerçek tuvalet mekanlarında gerçekleştirilmesi önemlidir. Bu yöntem sayesinde farklı standartlara sahip tuvalet mekanlardaki kullanıcı deneyiminin kayıt altına alınması mümkün olmaktadır. Paket yardımıyla tutulan kayıtlar ve kullanıcı tarafından çekilen fotoğrafların görüşme sırasında kullanıcının deneyimini hatırlamasına yardımcı olacağı düşünülmüştür.

Araştırmanın amacı geliştirilen farklı kullanım biçimlerini saptamak, bunların hijyen algısı ile olan ilişkisini ortaya koymak ve kullanıcı deneyimine odaklanmaktır. Bu nedenle paketlerin kullanıcının yaratıcı katılımından çok, bilgi edinmeye yönelik olmasına özen gösterilmiştir. Paketlerdeki kartlar, kullanıcıya yaratıcılığı destekleyen aktivitele yaptırmak yerine basit sorular yöneltecek şekilde tasarlanmıştır. Araştırma, hazırlanan paketlerin uygulanması ile kullanıcıların kaydettikleri deneyim ve fotoğraflar üzerinde yapılan görüşmeler olmak üzere iki aşamada gerçekleştirilmiştir.

Kullanıcılara dağıtılan her paket 5 adet kart içermektedir. Kullanıcıların mekanlarla eşleştirebilmelerini kolaylaştırmak için her karta farklı bir renk kodu verilmiştir. Bu kartların ön yüzünde kamusal tuvaletlerde bulunan ürünlerin görselleri ile bu ürünlere dair deneyimlerin kaydedileceği kutucuklar yer almaktadır. Bu bölümün amacı kullanıcıların kamusal tuvalette yer alan ürünler için geliştirdiği kullanım biçimlerini saptamaktır. Ayrıca yine kartların ön yüzünde, araştırmanın

Resim 1: Kullanıcılara dağıtılan kartlar (ön ve arka yüz)

notlar .../.../...

 klozet

 alaturka tuvalet

 lavabo

 pisuvan

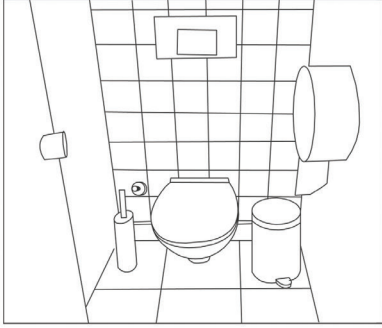
 bu tuvalette en temiz şey ne? neden?

 bu tuvalette en pis şey ne? neden?

 çantanızı nereye koydunuz?

 hangi ürünleri kullandınız?
(dezenfektan-ıslak mendil-klozet kapak örtüsü vb.)

notlar

bu tuvalette nelere dokundunuz?
aşağıdaki çıkartmalarla işaretleyin.

odağı temizlik olduğundan ve kullanıcının temizlik algısı ve ürün kullanımı arasında ilişki kurmak hedeflendiğinden, “Bu tuvalette en pis şey ne? Neden?” ve “Bu tuvalette en temiz şey ne? Neden?” sorularına yer verilmiştir. Buna ek olarak tuvaleti kullanırken eşyalarını nereye koydukları ve hangi yardımcı ürünleri (*dezenfektan, klozet kapak örtüsü ve ıslak mendil gibi*) kullandıkları da sorulmuştur. Kartların arka yüzlerinde ise içinde klozet ve alaturka tuvalet bulunan iki tuvalet kabini görseli ile bir lavabo görseli yer almakta, kullanıcının mekanda dokundukları noktaları kart üzerinde bulunan çıkartmalar ile işaretlemeleri istenmektedir. Pakette, gerektiğinde not alınabilmesi için yapışkanlı not kağıdı, bir kalem ve araştırmadan ve paketin kullanımından kısaca bahseden bir kart da yer almaktadır. Kartlar ve diğer materyaller kullanıcının yanında taşımalarını kolaylaştırmak için A5 boyutunda

şeffaf zarflar içerisinde sunulmuştur.

Paketler yapılan bir toplantıda dağıtılarak nasıl kullanılacağı ve kullanıcılardan beklenenler açıklanmıştır. Kullanıcılardan en az üç en fazla beş kamusal tuvaletin fotoğraflarını çekmeleri ve bu meknlara ve burada bulunan ürünlere dair deneyimlerini kartlarda belirtildiği şekilde not almaları istenmiştir. Fotoğraflar kullanıcılara ait akıllı telefonlar yardımı ile çekilmiş ve paylaşılmıştır. Paketler iade edildikten sonra her kullanıcı ile kendi notları referans alınarak hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşme metinlerine içerik analizi uygulanarak kullanıcıların temizlik algısı ve ürün kullanımını açıklamada öne çıkan temalar tespit edilmiştir.

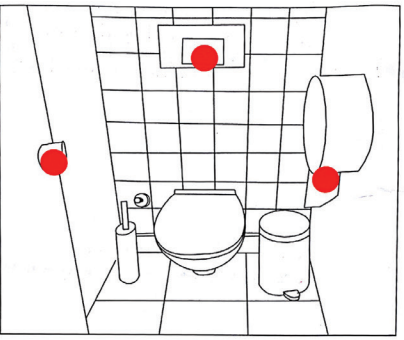

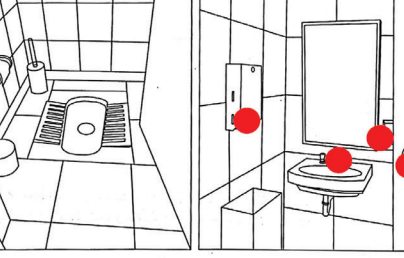

4. Bulgular

Araştırmadan elde edilen bulgular hem

Resim 2: Kullanıcı tarafından doldurulan kart (ön ve arka yüz)

notlar		11/10/2013
	oturmaları kullanışlı. (Düzen plastik kapak örtüsü) var ancak güvenilir olmasını değiştirilmesini düşünüyorum	
	X	
	Fotoselli duşaklığı fişin mushuğu yıkayarak kapatım.	
	X	
	bu tuvalette en temiz şey ne? neden? X	
	bu tuvalette en pis şey ne? neden? Klozet. Umumî tuvalet olduğu temizliğine güvenemediğim için.	
	çantanızı nereye koydunuz? X	
	hangi ürünleri kullandınız? (dezenfektan-ıslak mendil-klozet kapak örtüsü vb.) tuvalet kağıdı, sıvı sabun, kağıt havlu	

notlar		P46
		
		
		

bu tuvalette nelere dokundunuz?
aşağıdaki çıkartmalarla işaretleyin.

tuvalet deneyimi ve temizlik algısı açısından hem de yöntemin uygulanabilirliği ve verimliliği açısından değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda kullanıcılar alışveriş merkezleri, restoran ve kafelerin yanı sıra tren ve feribot gibi toplu taşıma araçlarının tuvaletleri ile cami, hastane ve üniversiteler gibi kamu yapılarının tuvaletlerinin de yer aldığı 40'ı aşkın kamusal tuvaletten deneyim ve fotoğraf paylaşmıştır. Paylaşılan kamusal tuvalet mekanlarının bir listesi Tablo.1'de görülmektedir.

4.1. Bulguların Kullanım Biçimleri ve Temizlik Algısı Açısından Değerlendirilmesi

Araştırma sonucunda tuvalet mekanında yer alan her ürün için, mekanda algılanan temizlik düzeyine ve kullanıcının alışkanlıklarına bağlı olarak farklı kullanım biçimleri geliştirildiği görülmektedir. Bu kullanım biçimlerinin listesi Tablo.2'de

görülebilir. Ayrıca bu kullanım biçimleri detaylı olarak aşağıda listelenmiştir.

Klozet: Altı kadın kullanıcı da klozet ile direkt temastan kaçındığını belirtmiştir. Bunlardan dördü klozetleri ayakta kullandığını, oturmalarını gerektiren durumlarda ise klozet kapağına tuvalet kağıdı serdiğini belirtirken iki kullanıcı ise klozet kapağına her zaman tuvalet kağıdı sererek oturduğunu söylemiştir. Kullanıcılardan biri klozet kapak örtüsü kullanmayı sevmediğini fakat tüm mekanlarda klozet kapağını silerek klozete oturduğunu belirtmiştir. Bir erkek kullanıcı klozet kullanıyorsa kapağı ayağıyla kaldırdığını, iki erkek kullanıcı ise tuvalet kağıdı ile tutarak kaldırdığını belirtmiştir. Bir kullanıcı yalnızca iş yeri tuvaletinde klozeti oturarak kullandığını ve çoğunlukla klozet kapak örtüsü kullandığını belirtmiştir. Bir başka kadın kullanıcı ise klozet kapağını

Tablo 1

PAYLAŞILAN KAMUSAL TUVALET MEKANLARI		
Kullanıcılar	Cinsiyet	Paylaşılan Tuvalet Mekanları
1	E	İşyeri
		Restoran
		Çay Bahçesi
		Cami
		Alışveriş Merkezi
2	E	İşyeri
		Restoran
		Mahalle Kahvesi
3	E	İşyeri
		Alışveriş Merkezi
		Hastane
4	K	İşyeri
		Alışveriş Merkezi
		Sinema
		Bar
5	K	Kafe
		Spor Salonu
		Sosyal Tesis
		Restoran
6	K	Restoran
		Alışveriş Merkezi
		Alışveriş Merkezi
		Spor Salonu
7	K	Feribot
		Sosyal Tesis
		Restoran
8	K	Restoran
		Restoran
		Restoran
9	E	Tren
		Üniversite
		Restoran
10	K	Üniversite
		Restoran
		Alışveriş Merkezi
11	E	Alışveriş Merkezi
		Cami
		İşyeri
12	E	Hastane
		Restoran
		İşyeri

silerek temizledikten sonra tuvalet kağıdı veya klozet kapak örtüsü sererek oturduğunu, ayakta kullanımın sıçramalara neden olduğunu bu nedenle zorunlu durumlar haricinde bu kullanım şeklini tercih etmediğini belirtmiştir.

Alaturka Tuvalet: Üç kadın ve iki erkek olmak üzere beş kullanıcı temas gerektirmemesinden dolayı kamusal alanda alaturka tuvaleti klozete tercih edeceğini ifade etmiştir. Bir kullanıcı alaturka tuvalette meydana gelen sıçramalardan rahatsız olduğunu belirterek, klozette daha rahat ettiğini söylemiştir. Bir kullanıcı alaturka tuvalet kullanmadan önce ıslak zeminde temas etmesini önlemek için mutlaka pantolon paçalarını sıvadığını belirtmiştir. Kullanıcılar tarafından paylaşılan tuvalet mekanlarından yalnızca dördünde alaturka tuvalet kullanılmıştır. Ayrıca kullanıcılar alaturka tuvalet kullanımının deneyim gerektirdiğinin de altını çizmiştir.

Lavabo: Tüm kullanıcılar lavabo ve armatür ile temas etmekten rahatsız olduklarını, bu nedenle sensörlü armatürleri kullanırken daha rahat hissettiklerini belirtmiştir. Kullanıcılar lavabo çevresindeki ıslaklığa dikkat çekmiş ve 6 kullanıcı bunun tuvalettaki en pis şey olduğunu söylemiştir. İki kullanıcı sensörlü olmayan armatürlere dokunmadan önce suyla yıkadığını söylemiş, bir diğeri ise sensörlü olmayan armatürlere asla dokunmadığını ve her zaman kağıt havlu ya da tuvalet kağıdı ile tutarak kapatıp açtığını belirtmiştir. Başka bir kullanıcı armatürleri elinin tersi ile açıp kapatmayı tercih ettiğini belirtmiştir. Bir erkek kullanıcı lavabonun kirli olduğu durumlarda armatüre dokunmaktansa elini yıkamamayı tercih ettiğini belirtmiştir.

Pisuar: Erkek kullanıcıların hepsi en az bir pisuar kullanımı paylaşmışlardır. Bir kullanıcı kullandığı bir pisuarda bulunan yeşil filtreden rahatsız olduğunu ve iş yerinde kullanılan beyaz filtrenin daha hijyenik göründüğünü belirtmiştir. Bir diğeri ise tuvalet çok kalabalık ise pisuar kullanmayı tercih etmediğini söylemiştir. Pisuarlarda biriken kir, idrar görüntüsü ve gidere konulan filtre ve naftalinlerin

rahatsızlık yarattığını belirtmiştir.

Kapılar: Yedi kullanıcıdan beşi en az bir kamusal tuvalette kapı kollarının en pis şey olduğunu ve kapı kollarına dokunmaktan kaçındığını belirtmiştir. 5 kullanıcı kapı kolunu kağıt havlu ile tutarak açtığını, kapıyı ayaklarıyla tutarak havluyu çöpe attığını ve kapıya dokunmadan tuvaletten çıktığını belirtmiştir. Bir kullanıcı mümkünse dirseğiyle ya da kağıt havlu ile tutarak kapıyı açtığını, kapı koluna dokunması halinde rahatsız olup elini ıslak mendille sildiğini, diğer bir kullanıcı kapıyı ayağıyla iterek açıp kapattığını, bir diğeri ise kapıyı omuzuyla iterek açıp kapattığını belirtmiştir.

Paket ve görüşme verileri içerik analizi yöntemi ile analiz edilerek kullanıcıların temizlik algısı ve ürün kullanımına dair dört tema tespit edilmiştir: ilk olarak, kamusal tuvaletlerde beyaz renk, yenilik ve malzeme kalitesi temizlik ile ilişkilendirilmekte ve temizlik algısını güçlendirmektedir; ikinci olarak, kir ile başa çıkma yöntemleri olarak temastan kaçınma ve ortamı yeniden düzenleme şeklinde iki temel davranış görülmektedir; üçüncü olarak, kamusal tuvaletlerde alaturka tuvaletin yerini alan klozete oturmak veya oturmamak ikilemi söz konusudur ve kullanıcılar bunu bir güven sorunu olarak tarif etmektedir; ve dördüncü olarak, kamusal tuvaletlerde temiz-kirli algısını etkileyen en önemli faktör ürünlerde ve mekanda önceki kullanıcılardan kalan izlerin görülmesidir.

Aydınlık, Yeni ve Beyaz ile Temizlik Algısı Arasındaki İlişki: Fiziksel çevrenin ve ürünlerin özellikleri ve temizlik algısının ilişkilendiren soruların yanıtlarından öne çıkan en belirgin tema 'yeni-temiz ilişkisi' ve 'beyaz-temiz' ilişkisidir. Kullanıcılar kamusal tuvaletlerde kullanılan malzeme, renk ve aydınlatmanın mekana ne kadar özen gösterildiğine dair birer gösterge olduğunu ve temizlik algısını güçlendirdiğini belirtmiştir. 3, 10 ve 12 Numaralı kullanıcılar mekan aydınlatması ile güven hissi arasındaki ilişkiye değinerek iyi aydınlatmanın tuvaletin

temizliğine dair güven hissi uyandırdığını, kötü aydınlatmanın ise mekandaki temizlik algısını zayıflattığını belirtmiştir:

“Bence bir tuvalette olması gereken aydınlatma kesinlikle bu. ... Buraya daha çok özen gösterildiğini anlıyorum ben. Bana temiz hissettirdi.” (Kullanıcı 3) (Resim 3)

“Aydınlatmanın zayıf olmasına rağmen tuvaletin pis olduğu belliydi. Zayıf aydınlatma eşittir güvensizlik hissi!” (Kullanıcı 10)

“Aydınlık bir ortam olduğu için, her şeyi net görebiliyordum. Klozetin etrafında herhangi bir idrar damlası ve içinde kalıntı olmadığından klozet kapağını elle tutup kaldırdım.” (Kullanıcı 12)

saklamak için tercih edildiğini düşündüklerini, bu yüzden açık renkler ve beyazın daha güçlü bir temizlik algısı yarattığını belirtmiştir. Aynı zamanda yeni olanın temiz izlenimi yarattığı da belirtilmiştir:

“Etrafın düzeni çok yanılabilir insanı. Mesela tuvalet eskiyse bana daha pis görünüyor. Yeni bir tuvalet de daha temizmiş gibi görünüyor.” (Kullanıcı 4)

“Çok salaş bir mekan. Tuvalet bu anlamda mekan ile büyük uyum içindeydi. Bu bende maalesef temizlik algısının kırılmasına yol açıyor. Her ne kadar kezzaplarla temizlense dahi o eski bakımsız haller mekanın temizliği konusunda içime su serpemiyor.” (Kullanıcı 8)

1, 2, 3 ve 5 numaralı kullanıcılar tuvalet mekanında ve ürünlerde kullanılan renklere değinerek koyu renklerin kiri

Tablo 2

ÜRÜN KULLANIM BİÇİMLERİ		
Ürün	Kullanım Biçimleri	Cinsiyet
Klozet	Ayakta	K
	Tuvalet kağıdı sererek oturma	K E
	Öncesinde kapağı silerek oturma	E
	Öncesinde kapağı silerek ve tuvalet kağıdı sererek oturma	K
	Kapağı tuvalet kağıdı ile tutma	K E
	Rezervuara tuvalet kağıdı ile basma	K
	Tek kullanımlık kapak örtüleri	K E
	Güven vermeyen otomatik sistemler	K
	Fırçayı tuvalet kağıdı ile tutma	K
	Kapağı ayakla kaldırma	E
	Kullanım öncesinde sifon çekme	K
Lavabo	Yıkayarak açma-kapatma	K
	Dirsekle açma- kapatma	K E
	Tuvalet kağıdı/kağıt havlı ile tutarak açma-kapatma	K
Alaturka T.	Su kabını tuvalet kağıdı ile tutma	K
	Kullanım tecrübesi ve denk getirme	E
	Fırçayı tuvalet kağıdı ile tutma	K E
Kapı Kolu	Tuvalet kağıdı ile tutarak açma-kapatma	K E
	Dirsekle açma- kapatma	K E
	Kapıyı ayakla iterek açma- kapatma	E
	Kapıyı omzuyla iterek açma- kapatma	K
	Kapının açılması için birisinin girmesini yada çıkmasını bekleme	K E
	Temas sonrasında elini ıslak mendille temizleme	K E

Resim 3: Kullanıcı 3 tarafından deneyimlenen kamusal tuvalet mekanı

“Cesaretin varsa ve temizsen beyazı tercih edersin. Ama bir şey saklamak istiyorsan böyle de olabilir diye düşünebilirsin. Beyaz olup bir de temiz görünse kesin temiz diye düşünebilir insan.” (Kullanıcı 2)

Temizlik Algısı ve Önceki

Kullanıcıların İzleri: “Size bir kamusal tuvaletin temiz veya pis olduğunu ne düşündürür? İlk dikkatinizi çeken nedir?” sorusuna verilen cevaplar tuvaletteki kötü koku, yerlerin ve lavabo çevresinin ıslak-kuru olması, yerlerde ve lavabo çevresinde kullanılmış tuvalet kağıdı ve kağıt havluların olması, kapı kollarının ıslak olması, klozet kapağının ıslak olması ve bir önceki kullanıcının tuvaleti kirli bırakmış olması şeklinde cevap verilmiştir. Kullanıcılar yerde ve lavabo çevresinde kullanılmış tuvalet kağıdı ve kağıt havluları görmekten ve kapaksız çöp kutularından rahatsız olduklarını belirtmiştir.

“Burada hoşlanmadığım şey kapalı bir çöp kutusunun olamaması. Bu çok kötü. Çok kötü bir detay. Ben oraya oturduğum zaman insanların kullandığı peçeteleri görüyorum açık açık. Bak buraya oturduğum zaman burnunun dibinde duruyor bunlar.” (Kullanıcı 5)

Barcan (2010), kamusal tuvaletlerde sınırı aşan kokular, sesler, görüntüler, objeler ve hatta insanların sosyal kategorilerin saflığını tehdit ettiğini ve psikolojik ve sosyal anlamda huzursuzluk yarattığını belirtmektedir. Bu nedenle kamusal bir tuvalette yer alan objeler özellikle anlam yüküdür ve o tuvaleti kullanan yabancıların birer vekilidir. Bu da en temiz kamusal tuvaleti bile kültürel olarak kirli hale getirmektedir. Kullanıcılar, renkler ve mekanın düzenlenmesine yönelik müdahalelerin temizlik algısı üzerinde etkili olduğunu dile getirmiş olsa da, kamusal tuvaletlerde temizlik algısını etkileyen en önemli faktörün tuvaleti yabancılarla paylaşıyor olma fikri olduğu görülmektedir. Kamusal tuvaletlerin paylaşıldığı yabancılar, dokunarak ve temas ederek ürünleri ve yüzeyleri kirletmekte ve bu ürünler kamusal tuvaletleri paylaştığımız yabancıları temsil etmektedir. Kamusal tuvaletleri yabancılar ile paylaşma fikri ürünlerde anlam bulmakta ve yeniden üretilmektedir.

“Kim bilir benden önce kaç kişi oradaydı!” (Kullanıcı 5)

Kullanıcıların kamusal tuvaleti paylaş-

tıkları insanların sosyokültürel düzeyi ve eğitim seviyesinin tuvalet temizliğini olumlu etkilediğine dikkat çekmiş olması da tuvaletin kapalı kapıları ardında temizliğin sınıf ayrımının hem bir göstergesi hem de aracı olmaya devam ettiğini ortaya koymaktadır.

“Ama bizim şirkette herkes en azından üniversite mezunu. Düzenli genel temizlik yapılıyor. Herkes nereye nasıl dokunacağını daha iyi biliyordur diye daha rahat kullanıyorum.” (Kullanıcı 2)

“Değişik bir psikoloji işte. Burada temizlik düzenli yapılıyor. Bir de kullanan insanlar belirli eğitim düzeyi ve belirli statüde insanlar. Daha temiz kullanıyorlardır diye düşünüyorum. Ama diğer umumi tuvaletlerde kimin nasıl kullandığını bilmiyorum.” (Kullanıcı 4)

Kir İle Başa Çıkma Yöntemi Olarak “Temastan Kaçınma” Ve “Ortamı Yeniden Düzenleme”: Kamusal tuvaletlerdeki farklı kullanım biçimlerinin kullanıcıların kir ile başa çıkmak adına geliştirdikleri yöntemler olduğu görülmüştür. Douglas, kiri hiçbir sınıfa ait olmayan ya da aynı anda birden fazla kategoriye dahil olabilen ve mevcut sınırları ve sistemi tehlikeye sokan olarak tanımlamaktadır. Temizlik ise düzen sağlama, kontrolü ele alma, belirsizliği ve tehlikeyi yok ederek alışılan sınırları yeniden inşa etme eylemidir. Douglas’a (2005) göre kirden kaçınma mantıksız ve korkuyla ilgili de değildir; etrafımızı kafamızdaki fikre uyacak biçimde yeniden düzenlemek, deneyim birliği yaratmak ve biçim ile işlev arasında bir bağ kurmak adına gerçekleştirdiğimiz eylemlerdir. Araştırma sonuçları bu bağlamda incelendiğinde kir ile başa çıkmak üzere geliştirilen yöntemlerin ‘ortamı yeniden düzenleme’ ve ‘temastan kaçınma’ şeklinde iki temel başlık altında toplandığı ortaya çıkmıştır. Ortamı yeniden düzenleme davranışı, klozet kapağına tuvalet kağıdı serme, klozet kapak örtüsü serme, klozet kapağını silerek oturma ve armatür vanasını/kolunu kapatmadan önce su ile yıkama gibi kullanım biçimlerini kapsamaktadır. Ortamı yeniden düzen-

leme davranışında tuvalet kullanımı için fazladan zaman ve efor harcanmakta, ayrıca tuvalet kağıdı, ıslak mendil, klozet kapak örtüsü gibi vs. gibi malzemelerin kullanımı gerekmektedir. Resim 4 ve 5’te kullanıcılar tarafından paylaşılan klozet kapak örtüsü ve tuvalet kağıdı serilmiş klozet fotoğrafları görülmektedir.

“Ben mutlaka kullanmadan önce, hatta evde bile, klozet kapağını tuvalet kağıdıyla siliyorum. Ama o tuvalet kapakları için olan örtüler var ya, onu hiç kullanmıyorum. Birkaç defa kullanmaya çalıştım rahat edemedim veya ben kullanmayı beceremedim. Ama mutlaka tuvalet kağıdıyla silerim.” (Kullanıcı 3)

“Alaturkada temas yok ama klozette de bir şekilde peçete sererek üstesinden geliyorum.” (Kullanıcı 5)

“Musluğu yıkıyorum. Su tutmam gerekiyor. Öyle bir alışkanlığım var.” (Kullanıcı 4)

“Bu tuvalette temiz bir şey yoktu. Ama tuvalet kağıdı bulunması bana temizlik yapma şansı verdi” (Kullanıcı 10)

Temastan kaçınma davranışında ise kadın kullanıcıları klozeti ayakta kullanması, kapıyı dirseklerle açma, kapının açılması veya kapanması için başka bir kullanıcının giriş-çıkışını bekleme, armatür vanasını dirseklerle açıp kapatma, klozet kapağını elle kaldırma ve dokunma gerektiren yüzeylere tuvalet kağıdı veya kağıt havlu ile dokunma gibi yöntemler görülmektedir. Temastan kaçınma davranışında kullanım tecrübesi ve fiziksel kapasite ön plana çıkmaktadır.

“Burası çok dar bir kere. Ayakta yaparken sığamıyorsun içeriye. Neredeyse kafan kapıya değecek. Bir yerden destek almak zorunda kalıyorsun. Çok kuvvetli bacak kasların olması gerek orada dururken.” (Kullanıcı 5)

“Elimi kuruladıktan sonra da kapıyı onunla (kağıt havlu) açıyorum. Kapıyı ayağımla tutup dönüp onu atıyorum.” (Kullanıcı 1)

“Kağıt havlu ile kapıyı açtım. Kapının

Resim 4: Kullanıcı 10 tarafından paylaşılan tuvalet kullanımı

Resim 5: Kullanıcı 8 tarafından paylaşılan tuvalet kullanımı

kulpuna dokunmadım. Dirseğimle kapıyı iterek el değdirmeden kapıyı kapattım. Aslında bunu pek sık kullanıyorum” (Kullanıcı 9)

“Hiçbir yere dokunmak istemem. O yüzden bütün armatürlerin fotoselli olması lazım. Taharet musluğu bir tek sıkıntı olabiliyor onu da peçeteyle tutuyorsun.” (Kullanıcı 5)

“Aman oturma, omuzunun köşesiyle kapıyı aç, elinin tersi ile kapı kolunu en tutulmama ihtimali olan kısımdan kapıyı aç, kapıyı erişebildiğin en üst noktadan it gibi türlü türlü taktikler!” (Kullanıcı 8)

Her iki durumda da kontrolü ele alarak tehlikeyi yok etmeye yönelik kullanım biçimleri geliştirildiği ve kirden kaçınmak için büyük çaba harcandığı görülmektedir. Fotoselli ürünler hijyen algısını güçlendirmekte, temas gerektiren yüzey ve sistemler ise kullanıcıyı farklı kullanım biçimleri ile çözüm aramaya itmektir.

Klozete Oturmak Ya Da Oturmamak İkillemi ve Bir Güven Sorunu Olarak Temizlik:

Araştırmadan elde edilen veriler kullanıcıların klozete oturmak konusunda tereddüt ettiklerini ortaya koymuştur. Kullanıcılar bu ikilemi bir “güven sorunu” olarak dile getirmektedir.

“Klozete kesinlikle oturamazdım. Klozet üzerine tuvalet kağıdı serdim ancak yine de gönlüm razı olmadı oraya oturmaya.” (Kullanıcı 8)

Kadın kullanıcılarından üçü otomatik klozet kapak sistemlerinin temizliğine güvenmediklerini bu nedenle yine ayakta ya da kapağa tuvalet kağıdı sererek klozeti kullandıklarını ve tek kullanımlık kağıt klozet kapak örtülerini otomatik sistemlere tercih ettiklerini belirtmişlerdir.

-Nasıl desem... Yeni hissi vermiyor bir kere. Sanki aynısı dönüp dolaşıyor gibi. Bir de genelde bozuk oluyor onlar. (Kullanıcı 7)

-Aslında o naylon kılıfın içeri girdiğinde parçalandığını biliyorum. İşleyişi o şekilde. Sanırım bu gittiğim yerle de alakalı olabilir. Temiz bir yerdeysen belki sorun yaşamadan oturabilirim. Ama mekan güven vermediyse düğmeye basar yine oturmadan yaparım. (Kullanıcı 5)

- Sanki tekrar tekrar dönüyor gibi geliyor bana. Güvenemiyorum. Belki de aynısını tekrardan yerleştirip koyuyorlar gibi geliyor. Bir de zaten onu kullanmak için temas etmen gerekiyor ya o yüzden hiç şey yapmıyorum. Bazısı da dönüyor. Aslında burada bakmadım. Bazen fotoselli olunca

ses çıkartıp dönmeden aynı yerde kalıyor ya o yüzden hiç denemedim. Bana hijyenik gelmiyor, güven vermiyor. (Kullanıcı 4)

4.2. Bulguların Araştırma Yönteminin Uygulanması Açısından Değerlendirilmesi

Kullanılan yöntemin en büyük avantajı kısıtlı zamanda birçok farklı tuvalet mekanından kullanıcı deneyimine dair veri toplanmasına olanak vermiş olmasıdır. Çalışmada ürün kullanımı ile temizlik algısı arasındaki ilişkiye odaklanıldığından araştırmanın tesisata bağlı gerçek tuvalet mekanlarında gerçekleştirilmesinin de önemi büyüktür. Bu yöntem ile 12 kullanıcının toplamda 40'ı aşkın farklı tuvaletteki deneyimini kayıt altına almak mümkün olmuştur.

Çalışmaya katılan kullanıcıların akıllı telefon kullanmaları veri toplama açısından büyük kolaylık sağlamış, akıllı telefonlar yardımı ile çekilen fotoğraflar yine bu yolla paylaşılmıştır. Araştırma kullanıcıların kalabalık mekanlarda fotoğraf çekmekten sıkıntı duyduklarını da ortaya koymuştur. Özellikle erkek kullanıcılar tuvaletlerde pisuarların olduğu kısımda fotoğraf çekmek için tuvaletin boş olduğu bir anı takip ettiklerini belirtmişlerdir. Bunlardan bir tanesi bu sebeple pisuar kullanmaktan vazgeçerek kabinde bulunan alaturka tuvaleti kullandığını söylemiştir. İki kullanıcı akıllı telefonlarına fotoğraf çekiminin ardından kısa notlar aldıklarını ve bu notları sonrasında daha detaylı şekilde kartlara aktardıklarını belirtmişlerdir. Yine tüm kullanıcılar deneyimlerini kartlara aktarırken, çektikleri fotoğrafların hatırlamalarına yardımcı olduğunu söylemiştir.

Kullanılan yöntemin bir diğer önemli katkısı, paketler yardımıyla kayıt tutan kullanıcıların görüşmeler sırasında deneyimlerini detaylı biçimde hatırlamaları, fotoğraflar ve aldıkları notlar yardımı ile görüşme esnasında sorulan sorulara net biçimde yanıt verebilmiş olmalarıdır. Kullanıcılar bu çalışma sayesinde fark etmeden sürdürdükleri bazı alışkanlıkların farkına vardıklarını ve kendi tuvalet dav-

ranışlarını gözlemeleme fırsatı bulduklarını belirtmişlerdir.

Görüşmede her kullanıcıya yöneltilen ve mahrem detaylar taşıyan sorulara tüm kullanıcılar tereddüt etmeden yanıt vermiş ve rahatsızlık belirtmemiştir. Özellikle farklı tuvalet mekanlarından fotoğraflar ve deneyim paylaşmaya çalıştıklarını, araştırmada yer almaya değer buldukları kamusal tuvaletleri özellikle bu araştırma için ziyaret ettiklerini söylemişlerdir. Bu açıdan değerlendirildiğinde yöntemin kullanıcıyı motive etmek ve araştırmanın içine çekmek, ayrıca kullanıcılar ve araştırmacı arasında diyalog geliştirmek açısından başarılı olduğu görülmektedir.

5. Sonuç

Kullanıcı deneyimini, alışkanlıklarını ve davranış biçimlerini anlamak kullanıcı odaklı tasarım pratiğinin anahtar noktasını oluşturmaktadır. Kullanıcı odaklı tasarım anlayışı, tasarımcının kullanıcıyı tanımak ve tasarım sürecine dahil etmek adına farklı yöntemler geliştirmesini de gerektirmektedir. Bu yöntemlerden biri olan kültür sondaları, kullanıcıların tasarım sürecine yaratıcı katkıda bulunması sağlayabileceği gibi; mahrem alanlarda tasarımcının kullanıcı deneyimini anlamasını ve ürün kullanımına dair ip uçları elde etmesini de mümkün kılmaktadır.

Çalışma, kamusal tuvaletlerde temizlik algısı ve kullanıcı deneyimine odaklanmakta ve kullanıcı davranışını birebir gözlemlemenin mümkün olmadığı kamusal tuvaletlerde kültür sondalarının bir araştırma yöntemi olarak kullanılabilirliğini ortaya koymaktadır. Çalışma, temizlik algısı ve ürün kullanımı arasındaki ilişkiyi incelediğinden araştırmanın tesisata bağlı gerçek tuvalet mekanlarında gerçekleştirilmesinin önemi büyüktür. Kamusal tuvaletlerde yer alan ürünleri günlük yaşamın vazgeçilmez nesnelere olarak ele alan yaklaşımın ve önerilen yöntemin bu konuda gerçekleştirilecek çalışmalar için başlangıç noktası oluşturması beklenmektedir. Kültür sondalarının kullanıcıları araştırmanın içine çekmek, araştırmacı-kullanıcı arasında diyalog

geliştirmek ve kullanıcının kendi davranışlarını gözlemlemesine olanak tanımak açısından yararlı olduğu görülmüştür. Yöntemin kamusal tuvaletlerin dışında mahremiyet içeren, araştırmacının varlığının kullanıcı davranışını etkilediği diğer araştırma ortamlarında da uygulanması mümkündür. Araştırma, mekan ve ürünlerin fiziksel özellikleri ile temizlik algısı arasındaki ilişkiyi, kullanıcının ürün ve yüzeyler ile olan etkileşimini ve farklı kullanım biçimleri ile bunların nedenlerini ortaya koyması bakımından kamusal tuvaletlerde yer alan ürünlerin tasarımı için de önemli veriler sunmaktadır.

Şüphesiz kamusal tuvaletlerde temizlik algısını etkileyen bir çok farklı etken söz konusudur. Toplumsal ve kültürel faktörlerin yanı sıra kamusal tuvalet mekanında yer alan ürünler, mekanın mimarisi, tesisat ve kanalizasyon sistemi, mekanı kullanan diğer kullanıcılar ile mekanın temizlik ve bakımı da kullanıcının deneyimini ve temizlik algısını etkilemektedir. 12 kullanıcı ile gerçekleştirilen bu çalışma ile toplamda 40'ı aşkın farklı tuvaletteki kullanıcı deneyimini incelemek, eğitilmiş ve şehirli kullanıcıların kamusal tuvaletlerdeki davranış ve temizlik algısına yönelik detaylı, betimsel ve gerçekçi bir resim sunmak mümkün olmuştur. Araştırmanın ileride bu alanda gerçekleştirilecek çalışmalar için başlangıç noktası oluşturması beklenmektedir. İleride yapılacak çalışmalarda toplumun farklı kesimlerinden kullanıcı gruplarının da tuvalet deneyimi ve temizlik algısının araştırılması, kamusal tuvaletlerde tasarım ve temizlik algısı arasındaki ilişkinin incelenmesi ve tasarımın bu konudaki müdahale alanının sınırlarının ortaya konması önemlidir.

Kaynakça

- Apaydın Başa, B. 2009. Türk Hamam Kültürünün Spa & Wellness Mekânlarının Tasarımına Etkileri. *Zeitschrift für die Welt der Türken/ Journal of World of Turks*, 1(1), pp. 207-220.
- Barcan, R. 2010. Dirty Spaces: Separation, Concealment, and Shame in the Public Toilets. In: Harvey, M. & Noren, L. eds. *Toilet: Public Restrooms and the Politics of Sharing*. NewYork: NYU Press, pp.25-41
- Barnes, D. S. 2006. *The great stink of Paris and the marriage of filth and germs*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Bernhaupt, R., Weiss, A., Obrist, M., Tscheligi, M. 2007. Playful Probing: Making Probing More Fun. In: *Human Computer Interaction INTERACT 2007*. LNCS 4662, Part I, pp. 606-619
- Chamberlain, P., & Yoxall, A. 2012. 'Of Mice and Men': The Role of Interactive Exhibitions as Research Tools for Inclusive Design. *The Design Journal*, 15(1), pp.57-78.
- Corbin, A. 2007. *Kokunun Tarihi. Miyasma ile Fulya: Koku ve Toplumsal İmgelem XVIII-XIX. Yüzyıllar*. Ankara: Dost Yayınları.
- Crabtree, A., Hemmings, T., Rodden, T., Cheverst, K., Clarke, K., Dewsbury, G., & Rouncefield, M. 2003. Designing with care: Adapting cultural probes to inform design in sensitive settings. In: *Proceedings of the 2004 Australasian Conference on Computer-Human Interaction (OZCHI2004)*, pp. 4-13.
- DeLongis, A., Hemphill, K. J., Lehman, D. R. 1992. A structured diary methodology for the study of daily events. In: Bryant, F. B. et al. eds. *Methodological issues in applied social psychology* Vol.2, pp. 83-109.
- Dinçkal, N. 2008. Reluctant Modernization: The Cultural Dynamics of Water Supply in Istanbul, 1885–1950. *Technology and Culture* 49 (3), pp.675-700.
- Douglas, M. 2005. *Saftık ve Tehlike: Kirlilik ve Tabu Kavramların Bir Çözümlemesi*. İstanbul: Metis Yayınları
- Elias, N. 2011. *Uygarlık Süreci: Cilt I*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Esenbel, S. 2000. Türk ve Japon modernleşmesi: 'Uygarlık süreci' kavramı açısından bir mukayese. *Toplum ve Bilim*, 84, s. 18-35.
- Fliche, B. 2009. Nasıl Şehirli Olunur? Türkiye'de Köyden Kente Göçle Birlikte Temizlik Alışkanlıklarının Değişimi. İçinde: Gürsoy Naskali, E. ve Arçın, S.M. der. *Temizlik Kitabı*. İstanbul: Kitabevi, s. 47-50.
- Forty, A. 1986. *Objects of Desire: Design and Society Since 1750*. London: Thames and Hudson.
- Gaver, B., Dunne, T. and Pacenti, E. 1999. Design: Cultural Probes. *Interactions*, 6(1): 21-29.
- Gershenson, O. & Penner, B. 2009. Introduction: The Private Life of Public Toilets. In: Gershenson, O. & Penner, B eds. *Ladies and Gents: Public Toilets and Gender*. Philadelphia: Temple University Press.
- Göka, E. 2010. Su ile Mahrem Maceramız. *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi* 11(2), s. 72-79.
- Graham, C., Cheverst, K. and Rouncefield, M. 2005. Whose probe is it anyway? In: *Workshop on appropriate methods for design in complex and sensitive settings at OzCHI 2005*.

- Gürel, M. Ö. 2008. Bathroom as a modern space. *The Journal of Architecture*,13(3), pp.215-233.
- Hemmings, T., Clarke, K., Rouncefield, M., Crabtree, A., Rodden T. 2002. In: Probing the Probes. Binder, t., Gregory, J., Wagner, I. eds. *Proceedings of the Participatory Design Conference 2002*, pp. 40-50
- Hoy, S. 1995. *Chasing dirt: The American pursuit of cleanliness*. New York: Oxford University Press.
- Inglis, D & Holmes, M. 2000. Toiletry Time: Defecation, Temporal Strategies and the Dilemmas of Modernity. *Time & Society* 9(2-3), pp.223-245.
- Inglis, D. 2002. Dirt and denigration: The faecal imagery and rhetorics of abuse. *Postcolonial Studies*, 5(2), pp.207-221.
- Lupton, E., & Miller, J. A. 1996. *The Bathroom, The Kitchen, and The Aesthetics of Waste*. Princeton Architectural Press.
- Mattelmaki, T. 2008. *Design Probes*. Vaajakoski: Publication Series of the University of Art and Design Helsinki.
- Mazak, M. 2011. *Tanzimat-ı İstanbul: Osmanlı'dan Günümüze Temizlik Tarihi*. İstanbul: Yeditepe Yayıncılık.
- Melosi, M. V. 2008. *The sanitary city: Environmental services in urban America from colonial times to the present*. University of Pittsburgh Press.
- Neves, L. M. P. 2004. Cleanness, Pollution and Disgust in Modern Industrial Societies The Brazilian case. *Journal of Consumer Culture* 4(3), pp.385-405.
- Panek, P., Neveryd, H., Zagler, W. L. 2003. The FRR Project: Developing a more user-friendly rest room. In: Craddock, G.M., McCormack, L.P., Reilly, R.P., Knops, H.T.P. eds. *Proceedings of the AAATE Conference 2003*, Assistive Technology - Shaping the Future, pp.678-682
- Sanders, E. 2002. Ethnography in NPD Research: How "applied ethnography" can improve your NPD research process. *Visions Magazine*.
- Scott, G. M. & Garner, R., 2013. *Doing Qualitative Research: Designs, Methods, And Techniques*. Pearson Education.
- Shove, E. 2003. *Comfort, Cleanliness and Convenience: The Social Organization of Normality*. Oxford: Berg
- Smith, V. 2007. *Clean: A History of Personal Hygiene and Purity*. New York: Oxford University Press.
- Tomes, N. 1998. *The Gospel of Germs: Men, Women and Microbe in American Life*. Harvard University Press.
- Tunç, A. 2005. *Bir Maniniz Yoksa Anemler Size Gelecek: 70'li Yillarda Hayatımız*. Can Yayınları.
- Vigarello, G. 1996. *Temiz ve Kirlî: Ortaçağ'dan Günümüze Vücut Bakımının Tarihi*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Wiplinger, G. 2010. Xylospogiumların Kullanımı: Roma Devri Tuvaletlerinin Hijyenik Durumu Konusunda Yeni Bir Yorum. İçinde: Öz, A. K. ve Aybek, S. der. *Metropolis İonia II Yolların Kesitiği Yer*. İstanbul: Homer Kitabevi, s. 231-239.
- Yentürk, N. 2010. Su ile Mahrem Maceramız, *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi* II/2, s.94-102.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. 2008. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.